

UOT821.512.161

ŞƏMSƏDDİN SİVASI VƏ ƏSƏRLƏRİ

İnci QASIMLI*

Açar sözlər: əsər, əlyazma, XVI əsr, Xəlvətiyyə, Şəmsiyyə, Şəmsəddin Sivası

Türk mədəniyyətinə 28 əsər qazandırmış olan Şəmsəddin Sivasinin əsərlərindən bir çoxu çap olunmasa da müxtəlif aspektlərdə araşdırılmışdır. Niyətimiz qalan əsərlərin də üzərində çalışmaları artırılması və onların mədəniyyətimizə qazandırılması yönündədir. Xəlvətiyyə təriqətinin Şəmsiyyə şöbəsinə qurmuş olan Şəmsəddin Sivası, bir çox tələbə yetişdirmişdir. Ərəbcə və farsca, o dillərdə əsər yazma biləcək dərəcədə mükəmməl bilən Şəmsəddin Sivası əsərlərində, bu dillərin uzun və çətin cümlələrindən çox istifadə etməmişdir.

XVI əsrdə Türk ədəbiyyatında əsərlərini dini-təsəvvüfi yöndə yazan tanınmış ədiblərdən olan Şəmsəddin Sivasinin elm aləminə məlum olan və üzərində araşdırmalar aparılan 21 əsəri vardır. Bunlardan 11-i mənzum, 10-u isə mənsur əsərdir.

Mənzum əsərləri bunlardır:

1. Divani Şəmsi
2. Süleymaniyyə (Süleymannamə)
3. İbrət-i-nüma
4. Gülşən-abad
5. Mövlud-u-Nəbi
6. Həşt-Behişt
7. Miratü-l-əxlaq və Miratü-l-əşvak
8. Mənbik-i Həcc
9. Tərcümə-i Qəsidə-i Bürdə
10. Şərh-i Qəzəliyyat-ı Sultan Muradi Salis
11. Mənakıb-ı İmam-ı Azam.

Yuxarıdakı əsərlərdən məsnəvi tərzində yazdığı Süleymaniyyə, İbrət-i-nüma, Mövlud, Gülşən-abad, Həşt-Behişt, Miratü-l-əxlaq və Miratü-l-əşvak, Mənaqıb-i İmam-i Əzəm kimi əsərləri göz önündə tutularsa onun xəmsə sahibi bir şair olduğu da düşünülə bilər. Mənsur əsərləri isə bunlardır:

1. İrşadü-l-Avam
2. Əs-Safayih fit-Tərcümətü-l-Ləvayih
3. Mənazilü-l-Arifin
4. Mənaqıb-ı Gövhər-i-yar-i Güzin
5. Umdetü-l-Ədib fit-Təəlim-i vət-Tədib
6. Dairətü-l-Üsul
7. Əmr-i İlahi və Hüccət-i İlahi
8. Nakdü-l-Xətir
9. Hall-ü Maakidi-l-Qavaid
10. Zübdətü-l-Əsrar fi-Şərhi Muhtasari-l-Mənar

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu
e-mail: iqasml77@mail.ru

Bunlardan son iki əsər ərəbcədir. Ayrıca fərqli mənbələrdə adlarından söz edilən ancaq kitabxanalarda nüsxələrinə təsadüf edilməyən Cilau-Uyuni-l-Araisi-l-Muxaddara, İlcamü-n-Nüfus, Lətaifü-l-Ayat və Nükuşü-l-Beyyinat, Qissə-i Musa və Xızır, Məclis, Dürrətü-l-Akaid, Əsrarnamə Şərhi kimi əsərləri də vardır. Bunlar da göz önünə alındığında Şəmsəddin Sivasinin əsərlərinin 28 olduğunu söyləyə bilərik (Doğan Kaya, 2). Türkiyədə əsərləri üzərində bir çox magistr işləri, məqalələr və kitablar hazırlanmışdır. Azərbaycan elm aləminə isə Şəmsəddin Sivasinin AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda üzə çıxarılmış əlyazmaları haqqında AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Azadə Musayeva “XVI əsr türkdilli nəsr abidəsi “Mənazilil-Arifin”in əlyazması” (Azadə Musayeva, 2017; 73), “Türkiyəli Sufi təriqət şeyxlərinin Azərbaycanda üzə çıxarılmış əlyazmaları” adlı məqalələrində (Azadə Musayeva, 2016;14) geniş məlumat vermişdir.

Şəmsəddin Sivasinin Türkiyədə üzərində araşdırmalar aparılan bir çox əsərləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Akkaya Huseyin, 1997. Şəmsəddin Sivasinin Süleymannamesi, The Prophet Solomon In Ottomon Turkish Literature and The Suleymaniyye of Semseddin Sivasi, Harward Universitesi, Yakındağı Dilləri ve Medeniyetleri Bulum Yayınları, Harward.

2. Aksoy Hasan, “Şəmsəddin Sivasi, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatu, Eserleri”, C.U. İlahiyat Fakultesi Dergisi, C. IX/2, s. 1-43.

3. Aksoy Hasan, 1990. Şəmsəddin Sivasi. Gülşenabad, İslam Mədəniyyəti Vakfı Yayınları, İstanbul,

4. Aldanmaz Ümer, 2001. Şəmsəddin Sivasinin Miratül-Ahlak ve Mirkatü-l-Eşvak Adlı Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli-Metin), Sivas, VII+475 s. (Cumhuriyet Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

5. Arıcan M. Kazım, 2008. Şəmsəddin Ahmet Es-Sivasinin Ahlak Anlayışı, Cumhuriyet Universitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. XII/1 - s. 121-146.

6. Arslan Ahmet Turan, 1992. Hallü-l-Meakid, İstanbul, XIII+206 s.

7. Arslan Ahmet Turan, 1993. Şəmsəddin Sivasi-Hallil-Meakid Şerhül-Kavaid, İstanbul.

8. Arslan Ahmet Turan, 2007. “Şəms-i Sivasi ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi” Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, Sivas, s. 77-85

9. Buluz Nermin, 1997. Şəmsəddin Sivasinin Heşt-Bihşt Mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Sivas, XXXVI+247 s. (Cumhuriyet Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

10. Enginoğlu Burhan, 1997. Şəmsəddin Sivasinin İbretnüma Mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Sivas, XLI+314 s. (Cumhuriyet Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

11. Erdoğan Hüseyin, 1980. Menakıb-ı Gehar Yar-ı Güzin -Dört Büyük Halifeden Menkıbeler, Pırlanta Yay. İstanbul.

12. Güztepe Yüksel, Şəmsəddin Ahmed es-Sivasinin “Menazil-l-Arifin Adlı Eserinin Sadələştirilerek “Marifetü-n-Nefs ve Marifetullah” Konularının Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri, 1993.

13. Güneren M. Fatih, 1998. Recebü-s-Sivasi- Necmü-l-Huda fi Menakibi-ş-Şeyh Şəmsəddin Ebü-s-Sena (Hidayet Yıldızı Şəmsəddin-i Sivasi Hazretlerinin Menkıbeleri) Tercüme: Hüseyin Şəmsi Güneren, Seçil Ofset, İstanbul,

14. Mutlu Fikret, 2005. Şəmseddin Sivasinin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Düşüncəsi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

15. Takcı Yakup, 1999. Şəmseddin Sivasinin Zübdetü-l-Esrar Fi Şerhi Muhtasari-l-Menar Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

16. Toker Birgül, 2004. “Şəmseddin Sivası ve Miratü-l-Ahlak Adlı Mesnevisi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 15, Bahar s. 433-456.

17. Toparlı Recep, 1983. Şəmseddin Sivası Divanı, Gurbet Yayınları, Sivas.

18. Yüksel Hasan, “Sivas’ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine bir Deneme (Şeyh Şəmseddin ailesi)” Revak, C. I, S. 1, Sivas. 1990.

Mövlud oxuma adəti Türk mədəniyyətində çox əskilərə dayanır. Mövlud oxuma başlı başına bir mərasimçərçivəsində icra edilir. Oxunması, dinlənməsi, dinləyənləri dəvət etmə, gələnlərə veriləcək olan yemək bəlli bir çərçivə içində olur. Mədəniyyətimizdə mövlud oxuma adəti köklü bir adət olub, doğum, ölüm, sünnət, əsgərə uğurlama, mübarək gecələr, Həccə gediş və s. mövlud oxumaq üçün başlıca vəsilələrdir. Şəmsəddin Sivasinin Mevludu-n-Nəbi adlı əsərinin Türkiyənin müxtəlif kitabxanalarında 10 əlyazma nüsxəsi vardır (Kaya, 1971; 27). Bu günə qədər yazılmış olan mövlud kitabları içində Şəmsəddin Sivasiyə aid olan bu mövlud vəzn, ifadə, anlam və muhtəva baxımından seçilmiş bir əsərdir. Buna görə də bu mövlud Orta Anadoluda Süleyman Çələbinin mövludu kimi, mövlud mərasimlərində yüz illərcə oxunmuşdur.

Nüsxələr bunlardır:

1. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Yeniler Bölümü, Numara: 270/2.
2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, Numara: 4440.
3. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, Numara: 4467.
4. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Camii Bölümü, Numara: 2863/4.
5. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Bölümü, Numara: 270/3.
6. Süleymaniye Kütüphanesi, O. Huldi Öztürkler Bölümü, Numara: 63/6
7. A.Ü. DTCF Kütüphanesi, Muzaffer Ozak Bölümü, Numara: 147
8. A.Ü. DTCF Kütüphanesi, Müteferrik Kitaplar Bölümü, Numara:292
9. Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü, Numara: 1363.
10. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü, Numara: 291.

Bu əsərin kitabxanadakı əlyazma nüsxəsi 19,5 X 12,5 sm. ölçüsündə olub 25 vərəqdir. İlk üç vərəqin beş səhifəsində ərəbcə dua yer almaqdadır. Bunu sonrakı vərəqdə ikinci bir dua izləməkdədir. Daha sonra “Mevlid Mevlidi-n-Nebi sallallahu aleyhi vesellem” başlığı ilə mövlud mətni başlayır. Mətn ərəzun; “Failatün Failatün Failün” qəlibindədir və əsər vəzn yönü ilə qüsursuzdur. Nüsxənin köçürülmə tarixi h.1325 /m.1907 yazılmışdır. (Doğan Kaya, 8; 5) Mövludun sonunda;

İsmim “Osman”dır bilinsün hatimə

Bir salavat ilə oku bir Fatiha

Bu beytdən anlaşıldığı kimi əsər Sivasda Hafiz Osman olaraq şöhrət tapan şəxs tərəfindən köçürülmüşdür. Eyni xəttat, bu əsərlə bərabər bir də “Quran-i Kərim”i köçürmüşdür. Şəmsəddin Sivası;

Şəhr-i Sivas oldu bu nazmıma ca

Əhlinə şafi ola nürüd-düca

İfadələrindən anlaşıldığı kimi “Mövlud”un Sivasda yazıldığı müəllif tərəfindən bildirilmişdir. Əsərdə şairin ismi;

İtmə Şəms-i miskini Ya Rabbəna
Ruz-i mahşərdə habibindən cüda

Şəklində yalnız 89-cu beytdə keçməkdədir.

Əsərin üslubu axıcıdır. Ərəbcə və farscaı yaxşı bilən Şəmsəddin Sivasi, bunu, “Mövlud”nda da hiss etdirmişdir. “Mövlud”da ərəbcə və farsca kəlmələrin çoxluğunun bir səbəbi də əsərin dini mövzuda yazılmış olmasındandır.

Şəmsəddin Sivasinin əsərlərinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da bir neçə əlyazması vardır. Bu əlyazmalar aşağıdakılardır; Mənazilü-l-Arifin (M 309/309, köhnə 30529), Gülüstani-abad və bahariyyəyi-sufi (B-6040/7665, köhnə 29596), MİRATÜ-L-ƏXVAQ MİRQƏTÜ-L-ƏTVAR (B-5724). Bu 3 əsərin kitabxanamızda 4 əlyazması vardır (Azadə Musayeva, 2017; 73; Azadə Musayeva, 2016; 27).

ƏDƏBİYYAT

1. Azadə Musayeva, (2017). XVI əsr Türkdilli nəsr abidəsi “Mənazilil-Arifin” in əlyazması, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Əlyazmalar yanmır jurnalı, N1(4), 240 səh.
2. Azadə Musayeva, (2016). Türkiyəli Sufi təriqət şeyxlərinin Azərbaycanda üzə çıxarılmış əlyazmaları, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Elmi Araşdırmalar jurnalı, N2(3) 126 səh.
3. Akkaya Hüseyin (1997). Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber Ve Şəmsəddin Sivasinin Süleymaniyyəsi, İnceleme, Tenkitli Metinve Tıpkı Basım, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri veMedeniyetleri Bölümü, ABD.
4. Aksoy Hasan, (1980). Şəmsəddin Sivasi (Hayatı, Eserleri) ve Mevlidi (Tenkitli Basım), İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi), İstanbul.
5. Doğan Kaya. Şəmsəddin Sivasinin Mevlid-i Nebi adlı eserinin yeni bir nüshası, 8 səh.
6. Gölpınarlı Abdülbaki “Şəmsiye”, İslam Ansiklopedisi, C. XI.
7. Kaya Nureddin, (1971). Şəmsinin Mevlidi, İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyyət Tezi, İ. Ü. Kütüphanesi Tez No: 804. İstanbul.

Резюме

Инджи Гасымлы

Шамсадин Сиваси и его работы

Ключевые слова: работа, рукопись, XVI век, Халватия, Шамсия, Шамсадин Сиваси

Большинство произведений Шемсеттина Сиваси, число которых достигает 28, были опубликованы. Наша цель состоит в том, чтобы познакомить нашего читателя с его работами и привести их в нашу культуру. Шамсадин Сиваси, основатель отделения Шамсийя секты Халватийя, имел много учеников. Он использовал арабский и персидский в своих работах. Таким образом, становится очевидным, что Шамсадин Сиваси писал на этих языках. Шемсеттин Сиваси, один из самых ярких представителей литературы XVI века.

*Summary**Inji Qasimli**Shamsaddin Sivasi and his works*

Key words: *work, issue, manuscript, XVI th century, Khalwatiya, Shamsiyya, Shamsaddin Sivasi*

Most of the works by Shamsaddin Sivasi, who gave 28 works to Turkish culture, have been published. Our goal is to accelerate the work and to convey our culture as soon as possible. Shamsaddin Sivasi, the founder of the Shamsiyya division of the Khalwatiyya sect, raised many students. The author who proved that he could write in Arabic and Persian did not use hard and difficult concepts in his writings. Shamsaddin Sivasi, one of the most important writers of the sixteenth century, has 21 works of religious conservative literature.